

PIOTR FUDZIŃSKI

MATERIAŁY Z OKRESU NEOLITU, EPOKI BRĄZU
I WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA, POCHODZĄCE Z BADAŃ
WYKOPALISKOWYCH W WĘGRACH, GM. SZTUM,
STANOWISKO NR 1

UWAGI WSTĘPNE DLA HISTORII OBIEKTU W WĘGRACH, JEGO
BADAŃ I MIEJSCA W SIECI OSADNICZEJ TERENU POWIŚLA

W archeologii pradziejowej, dla obszarów przylegających od wschodu do dolnego biegu Wisły, jest wiele okresów, w których teren ten był pod wpływem przemian wschodnich i zachodnich. Dla niektórych okresów wpływy te nakładały się będąc przyczynkiem do powstania specyficznej kultury, o charakterze nie pozwalającym na jednoznaczne włączenie jej do znanych jednostek kulturowych. Czasem takim dla tego obszaru był okres wczesnej epoki żelaza. Z jednej bowiem strony wpływy kultury pomorskiej, największej pradziejowej kultury Polski wczesnej epoki żelaza, zaznaczały wpływ zachodni, a zupełnie odwrotny kierunek wyznaczały wpływy kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, związanych ze skupieniem osadniczym położonym na wschód od linii Elbląg – Dzierżgoń – Susz – Iława (Bukowski 2007, s. 133). Polem całej tej sytuacji, rozpatrywanej mikroregionalnie, był obszar, który można zdefiniować dzisiejszymi nazwami Malbork – Sztum – Stary Targ (por. Fudzińska, Fudziński P. 2013, s. 11 i nast.).

Badania wykopaliskowe prowadzono na grodzisku w Węgrach w latach 1962-1968 oraz ponownie w 1985 i 1988 roku. Początkowo prace prowadzone były przez

¹ Niniejszy tekst artykułu i związana z nim analiza materiału stanowi część realizacji projektu pt. „Opracowanie i publikacja wyników interdyscyplinarnych badań archeologicznych zespołu osadniczego z XI-XII w. w Węgrach”, realizowanego w latach 2014-2015 przez Muzeum Zamkowe w Malborku i finansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach umowy nr 3011/14/FPK/NID.

Muzeum Archeologiczne w Gdańsku i Muzeum Zamkowe w Malborku – brali w nich udział M. Haftka i B. Wiącek. Badania w 1985 i 1988 roku prowadzone były już wyłącznie przez Muzeum Zamkowe w Malborku pod kierownictwem M. Haftki. Same prace były wielokrotnie wzmiankowane w literaturze (np. Haftka 1987, s. 38; 2010, s. 15-16; Pawłowski 1987, s. 22), a ich rezultatem było odkrycie i rozpoznanie jednego z najważniejszych tego typu obiektów na ziemiach Powiśla. Dwuczłonowy gród, obwarowany wałami o wysokości miejscami do 18 m, był uważany za ośrodek administracyjny zespołu osadniczego Węgry – Malbork – Wielbark (Haftka 2010, s. 14). Należy również zwrócić uwagę, że w trakcie prowadzonych prac wykopaliskowych pozyskano dużą ilość materiałów zabytkowych związanych przede wszystkim z okresem wczesnej epoki żelaza, świadczących o wcześniejszym intensywnym osadnictwie w tym miejscu. O ile bogactwo materiałów średniowiecznych, od początku wskazujących ogromną rolę tego stanowiska, było opisywane wielokrotnie (Fudzińska, Fudziński P. 2013, s. 13), to pradtiejowe wzmiankowane były najczęściej zdawkowo i bardzo lakonicznie. W literaturze przedmiotu nie była podawana nawet ogólna liczba odkrytej ceramiki pradtiejowej, nie wspominając o analizie jej form czy stylistyki. Jedno natomiast nie budziło zastrzeżeń, tj. fakt wyjątkowości tego stanowiska, które wpisywało się już w pradtiejach w sieć osadniczą terenów położonych na wschód od Wisły.

Analiza osadnictwa z okresu wczesnej epoki żelaza terenów Powiśla, a zwłaszcza mikroregionu Malbork – Sztum – Stary Targ, wskazuje na istnienie bogatej sieci osadniczej, nad którą badania prowadzono już od XIX wieku. Był to czas wzmożonego zainteresowania problematyką tzw. starożytności oraz prób ratowania i porządkowania tego dziedzictwa (Grabarczyk 2003, s. 9). Zainteresowanie ówczesnych badaczy wzbudziło cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnej epoki żelaza, które miało istnieć w Starym Targu, a o którym wspomina w swojej pracy A. Lissauer (Lissauer 1887, s. 83)², także stanowisko grobów skrzynkowych na tzw. polu Jochta w Nowym Targu, gdzie w 1876 r. ratownicze badania prowadził wybitny polski prehistoryk Gotfryd Ossowski (Łuka L. J. 1965, s. 30-31) – był to jeden z elementów jego obecności na terenach tzw. Powiśla, związanych m.in. z badaniami wykopaliskowymi prowadzonymi w Bukowie (org. Buchwald-Ossowski 1879, tabl. III). W 1884 r. badania wykopaliskowe na tzw. polu Radtkego w Nowym Targu przeprowadził archeolog amator H. Conwentz³. Zbadał tam trzy groby skrzynkowe, w jednym z nich odkrywając osiem popielnic. W naczyniach znajdowały się dary grobowe

² Z wykształcenia był lekarzem, ale również odkrywcą i jednym z pierwszych badaczy cmentarzyska z kręgami kamiennymi w Odrach (por. Grabarczyk 2000, s. 137-139).

³ Z wykształcenia był botanikiem oraz wieloletnim, prężnie działającym dyrektorem Muzeum Prowincjonalnego Prus Zachodnich w Gdańsku (np. Grabarczyk 2005, s. 66).

w formie paciorków szklanych i zabytków brązowych (Hoffmann 1999, s. 360, tabl. CLVI:15). W samych Węgrach, ok. 1887 r., prace wykopaliskowe na cmentarzysku kultury pomorskiej z grobami skrzynkowymi przeprowadził F. Marschall (Łuka L. J. 1966, s. 414)⁴. Odkrycia licznych grobów skrzynkowych były także wzmiankowane z miejscowości Brzezi Ostrów (ok. 1880 r. – Łuka L. J. 1965, s. 5), w Cygusach (grób popielnicowy – tamże, s. 7) i Czerninie (ok. 1911 – tamże, s. 7)⁵ oraz Kołozębii, gm. Mikołajki Pomorskie (tamże, s. 22). W okresie międzywojennym badania archeologiczne tej części Polski wiążą się zdecydowanie z osobą Waldemara Heyma. Był on m.in. kierownikiem tzw. Muzeum Regionalnego w Kwidzynie i prowadził bardzo liczne prace na terenie Powiśla. W 1928 r. przeprowadził wykopaliska ratownicze na cmentarzysku w Lasach, gm. Stary Targ (Żórawska 2005, s. 282). W 1936 r. obiektem jego zainteresowania było stanowisko w Nowej Wsi (dawniej Nowa Wieś Królewska). Z odkrytych tam 52 grobów, siedem zaliczyć można do wczesnej epoki żelaza, pozostałe były pochówkami, które wiąże się z kulturą oksywską (Teska 2011, s. 198, tabela 2; Strobin 2011, s. 180-181)⁶. Z miejscowości Nowy Targ, także z jego badań, znane jest domostwo słupowe z przedsionkiem, datowane na okres wczesnej epoki żelaza (Hoffmann 1999, s. 370, tabl. CLXVI:2). W sierpniu i wrześniu 1936 r. Heym prowadził także prace na ogromnym cmentarzysku w Starym Targu, gm. loco, liczącym 432 groby. Zwraca uwagę jego rozmiar i rozpiętość czasowa użytkowania. Wystąpiły tu bowiem groby z okresu epoki brązu (kultura łużycka), młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich, po okres wędrowek ludów (Żórawska 2005a, s. 111). Także w 1936 r. Heym przeprowadził niewielkie badania ratownicze na cmentarzysku w Parowach, gm. Sztum, gdzie odsłonięto groby popielnicowe, jamowe i jeden kloszowy. Z dorywczo badanej osady pochodziła natomiast ceramika (Hoffmann 1999, s. 118; s. 342, tabl. CXXXVIII:8-11). W 1938 r. Heym prowadził prace na osadzie z okresu lateńskiego w Barlewicach, gm. Sztum (Łuka L. J. 1966, s. 4). W tym samym czasie badał częściowo zniszczone cmentarzysko grobów jamowych z okresu szeroko ujmowanej wczesnej epoki żelaza w Kalwie, gm. Stary Targ (tamże, s. 21).

Zaawansowane prace na terenie Powiśla przerwała II wojna światowa, w wyniku której w dużej mierze uległy zniszczeniu zgromadzone zabytki i dokumentacja z badań, przechowywane w Malborku i Kwidzynie. Przetrwały stosunkowo nieliczne

⁴ Był on aktywnym członkiem Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku (Grabarczyk 2003, s. 10). Z zawodu był natomiast fizykiem. L. J. Łuka podaje, że część odkryć (m.in. część popielnic ze Starego Targu) pozostawała w XIX i w pocz. XX w. w jego prywatnej kolekcji (w Malborku), później przekazano je do Muzeum w Królewcu (Łuka L. J. 1966, s. 34).

⁵ Wszystkie miejscowości położone są na terenie gminy Sztum.

⁶ M. Teska w swoim zestawieniu podaje liczbę grobów na cmentarzysku w Nowej Wsi, na „ponad 50”. W zbiorach Muzeum w Kwidzynie znajdują się pojedyncze zabytki z tych badań.

ne zbiory i część dokumentacji archiwalnej (Łuka A. 1965, s. 16-17). Część zabytków, niekiedy jeszcze w trakcie trwania II wojny światowej, zostało wywiezionych do Gdańska i obecnie są przechowywane w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku (np. ze Starego Targu)⁷. Po wojnie omawiany teren został objęty ochroną archeologiczną przez utworzony w 1953 r. Dział Archeologii Muzeum Pomorskiego. Powstanie Muzeum Zamkowego w Malborku otworzyło w 1961 r. nowy etap w badaniach archeologicznych na omawianym terenie. W obrębie nowo utworzonej instytucji muzealnej powstał dział archeologiczny, którego kompetencje i zakres działania stopniowo poszerzano. Najciekawszym odkryciem związanym z wczesną epoką żelaza była duża osada datowana na okres halsztacki D, znana z miejscowości Kątki. Odkryto tam pozostałości dwóch czworokątnych domostw słupowych, pięćdziesiąt sześć jam gospodarczych i dwa paleniska, na łącznej powierzchni ok. 5 arów. Ze stanowiska pozyskano również bogaty materiał zabytkowy m.in. duże naczynia zasobowe, garnki, naczynia sitowate, talerze, misy. Ponadto odkryto kamienną oselkę, cztery kościane szydła i trzy rozcieracze (Hoffmann 1999, s. 361, tabl. CLVII). Wszystkie te dane wskazują na istnienie w tej części Powiśla zwartej sieci osadniczej, w której zespół w Węgrach jako punkt odgrywał znaczną rolę.

ZAŁOŻENIA METODYCZNE ANALIZY

Przy opisie materiału, w części analizy źródeł, wykorzystano standardy opisowe i terminologię wypracowaną przez ośrodek gdański w studiach materiałowych nad zabytkami z okresu wczesnej epoki żelaza. W przypadku naczyń lub ich fragmentów możliwych do określenia pod względem formy, zastosowano następującą metodykę, gdzie podstawą wyróżniania grup funkcjonalnych były wskaźniki szerokościowe i wysokościowe naczynia oraz detale budowy części przydennych, brzuśca i wylewów. Przy analizie wykorzystano wartości: wysokość (a), średnica dna (b), średnica wylewu (c) czy średnica względna (d). Osobnym elementem były zdobienia, w tym przypadku podzielone na dwie grupy. Pierwszą tworzyły właściwe formy ornamentacji rytej, klutej lub szarpanej. Drugą elementy plastyczne związane z ingerencją w formę właściwego naczynia, jak np. karbowanie wylewu, listwy plastyczne, czy pseudouszka plastyczne przy krawędzi wylewu. Analizę tę wsparły wyniki uzyskane w czasie wieloletnich prac podejmowanych przez L. J. Łukę (np. Łuka L. J. 1966), a rozwinięte szczegółowo przez M. Fudzińskiego i P. Fudzińskiego (Fudziński M., Fudziński P. 2011; Fudziński P. 2011), przy udziale zebranych przez M. Hoffmanna ustaleń dla materiałów z południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej (Hoffmann 2000). Prace te zakładały wyróżnienie następujących typów naczyń:

⁷ Por. Żórawska A., 2005a, s. 111.

a) Dwustożkowate – grupa dzielona na dwa podtypy tj A i B. Pierwsze tj. okazy o długiej szyjce (A1), przechodziły do form o szyjce słabiej zaznaczonej, relatywnie jednak długiej (A2) lub okazów zatracających jej budowę w stosunku do największej wydętości brzuśca (A3). Drugie reprezentowały podtypy o szyjce krótszej (B), oddzielonej w budowie naczynia od brzuśca (B1), lub płynnie się z nią zlewające (B2).

b) Baniaste – dzielone również na podtypy A i B. Pierwszy z podtypów (A) związany był z naczyniami masywnymi, często szerokootworowymi o powierzchni chropowatej i zdobieniu guzowym (A1) lub pozbawionym tego ornamentu (A2), ale morfologicznie do nich zbliżonymi. Formę B tworzyły okazy o bardziej smukłym kształcie, zdobione zwłaszcza ornamentyką chropowatą lub listwami plastycznymi (B1) lub niezdobione (B2).

c) Formy wazowate – wydzielone w oparciu o pomiary metryczne na okazy podgrupy A (o większej wydętości brzuśca), lub B (o mniejszej wydętości brzuśca, znacznie smuklejszym niż forma A).

d) Formy jajowate – ich zestawienie wykazuje podział na okazy z szyjką słabiej zaznaczoną (A), oddzieloną od właściwego korpusu naczynia (B), trzecią formą były okazy szerokootworowe (C), często o karbowanym wylewie.

e) Formy kuliste – specyficzne formy o kulistym brzuścu, charakteryzowały się przede wszystkim różnicami wysokości lub formą budowy szyjki, bardziej stożkową (A) lub cylindryczną (B).

f) Formy beczułkowate – małe formy, o masywnej budowie, z uszkami (A) lub ich pozbawione (B).

g) Kubki – o formach brzuśca kulistego (A) lub dwustożkowatego (B) i różnej średnicy wylewu. Trzecią grupę (forma C) tworzą okazy szerokootworowe, niskie, bez wyodrębnionej i różnej formie położenia ucha.

h) Misy – w związku z częstym fragmentarycznym zachowaniem tej grupy naczyni podstawą była tu forma krawędzi, tj. prostej (A1) lub z wgłębieniem pod krawędzią (B1). Pododmiany mis (A2, B2) wiązały się z obecnością grup zdobnictwa.

i) Talerze – podstawą rozróżnienia ich form była analiza krawędzi tj. prostej i bez zdobienia (A) lub karbowanej (B). Formami pośrednimi (A1 i B1) były okazy dodatkowo zdobione na powierzchni zabytku.

Fragmenty ceramiki opisywano podając ich szczegółową liczbę, z wyróżnieniem form diagnostycznych tj. wylewów, den i fragmentów przydennych oraz uch i fragmentów brzuśca ze śladami po utraconym uchu.

ANALIZA MATERIAŁÓW ZABYTEKOWYCH

OBIEKTY ARCHEOLOGICZNE

W trakcie prac archeologicznych na stanowisku w Węgrach pozyskano liczne materiały zabytkowe, pochodzące w większości z eksploracji warstw i odcinków po-

szczególnych wykopów. W mniejszym stopniu dotyczyły one regularnych obiektów archeologicznych⁸.

NEOLIT, EPOKA BRĄZU

a) Nie stwierdzono obecności na stanowisku w Węgrach obiektów archeologicznych, które można by wiązać z okresem neolitu i epoki brązu.

b) Znaleźiska z tego najstarszego horyzontu pradziejowego obiektu warownego w Węgrach obejmują zaledwie trzy fragmenty ceramiki z wykopów nr IV, VII i XIII, i można je wiązać z okresem neolitu oraz starszej części epoki brązu. Z wykopu IV pochodził fragment zdobiony ornamentyką rytej linii i stempelków (?), co było charakterystycznym elementem zdobniczym m.in. analogicznych materiałów ze wschodniego brzegu Wisły z Lichnowych (Szymańska A., 1968, s. 182, ryc. 5) i Kończewic (Łęga W., 1953, s. 289, ryc. 1). Z wykopów VII i XIII pochodziły łącznie dwa fragmenty ceramiki, których technologia i zdobnictwo (ryte linie) wskazują na możliwość łączenia ich z szeroko pojętym starszym okresem epoki brązu. Forma zdobnictwa małego fragmentu naczynia z wykopu XIII (gęsto ryte linie poziome), nawiązuje natomiast do okazów wczesnobrązowych, analogicznych do form z Kończewic (Łęga W., 1953, s. 290, ryc. 3) (Ryc.1 a).

WCZESNA EPOKA ŻELAZA

A) OBIEKTY NIERUCHOME

Za przynależne do wczesnej epoki żelaza należy uznać łącznie 15 obiektów. Były to:

a) Wykop nr 3, działka E, palenisko 1 – określane jako nieregularne w rzucie, o wymiarach 0,65 x 0,5 m, w przekroju nieregularne, głębokość do 0,27 m.

b) Wykop nr 3, działka A, skupisko kamieni – brak danych o formie i wymiarach obiektu.

c) Wykop nr 3, działka A, jama – brak danych o formie i wymiarach obiektu.

d) Wykop 6, warstwa IV, palenisko – określone jako owalne w rzucie, o wymiarach 0,95 x 0,95 m, brak danych o głębokości obiektu.

e) Wykop 6, jama 3 – określana jako nieregularna, o wymiarach 0,55 x 0,55 m, w profilu czworoboczna, głębokość do 0,33 m.

⁸ Kwestia wyróżnienia „czystych” obiektów pradziejowych była w niektórych sytuacjach bardzo utrudniona. Ceramika pradziejowa występowała bowiem często w obiektach średniowiecznych (materiał na wtórnym złożu – np. piec średniowieczny w wykopie nr V). Również i na odwrót, ceramika średniowieczna była obecna w obiektach pradziejowych. Pewnym wyjątkiem od tej zasady był wykop nr XIII, w którym osadnictwo pradziejowe było stosunkowo najmniej zaburzone; wykop był umiejscowiony na podgrodziu obiektu w Węgrach.

f) Wykop nr 6, warstwa VIII, jama 2 – w rzucie trójkątna, o wymiarach 0,45 x 0,45 m w profilu czworoboczna, głębokość do 0,43 m.

g) Wykop nr 6, warstwa XI, jama 5 – brak danych o formie i wymiarach obiektu.

h) Wykop 6, jama 1 – w rzucie nieregularnie owalna, o wymiarach 0,6 x 0,5 m, w profilu nieckowata o głębokości 0,55 m.

i) Wykop 13, ćw. A, jama 2 – w rzucie zbliżona do prostokąta, o wymiarach 1,3 x 1,1 m, w profilu prostokątna, głębokość do 0,7 m.

j) Wykop 13, ćw. A, warstwa II, jama 3 – owalna, o średnicy 1,4 m, brak danych o formie w profilu.

k) Wykop 13, ćw. B, warstwa II, obiekt nr 4 – nieregularny w rzucie, brak danych o wymiarach obiektu.

l) Wykop 13, ćw. B, warstwa II, obiekt nr 8 – owalny o wymiarach 1,7 x 1,6 m, w profilu trapezowaty, głębokość do 0,6 m.

m) Wykop 13, ćw. B1, obiekt nr 9 – wyróżniał się większymi rozmiarami 2,6 x 2 m, wydłużony owalny, w profilu prostokątny, głębokość do 0,65 m.

n) Wykop 13, warstwa VI3, ćw. F, obiekt nr 14 – brak danych o formie obiektu.

o) Jama (z wąskiego wykopu), rok badań 1968 – brak danych o formie obiektu.

Geografia tego osadnictwa rozkładała się nierównomiernie, gdyż dziewięć obiektów (60 %) zostało odkrytych na terenie podgrodzia (wykopy 3 i 13, położone w niewielkiej odległości od siebie), pięć natomiast (ok. 33 %), w wykopie nr 6, przecinającym wał grodziska i podgrodzia w części południowo-zachodniej. Odkryte obiekty w większości o średnicy 0,45-0,95 m, nie przekraczały głębokości 0,7 m. Były to jamy i rzadsze paleniska, w jednym przypadku (wykop nr 3) było to skupisko kamieni. Wśród obiektów wyróżniły się dwa, leżące w wykopie 13. Duże rozmiary obiektu nr 9 oraz jego wydłużona forma wskazuje, że być może natrafiono na pozostałości obiektu produkcyjnego, z którym były związane pozostałe produkcyjne obiekty z tego wykopu, w tym być może, również duży obiekt nr 8. Wszystkie powyższe dane wskazują, że zarówno teren późniejszego podgrodzia, jak i właściwej głównej części grodu był w okresie wczesnej epoki żelaza zasiedlony w trwały sposób. Obraz ten w następnej części zostanie porównany z analizą ruchomego materiału zabytkowego.

B) MATERIAŁY ARCHEOLOGICZNE

Podstawową grupą zabytków z okresu wczesnej epoki żelaza, pozyskanych z obiektu w Węgrach, była ceramika ręcznie lepiona. Pozostałe zabytki, łącznie 24 sztuki, stanowiły zaledwie ok. 0,1% znalezisk. Z wykopów pozyskano łącznie 14 458 fragmentów ceramiki (tabela nr 1). Ze względu na fakt kompletnego zniszczenia przez osadnictwo średniowieczne pradziejowego układu warstw stanowiska, opis ceramiki w tej tabeli zdecydowano oprzeć na stosunkowo najpewniejszym określeniu, czyli numeru wykopu, z którego ceramika była pozyskana, a nie warstw, które zostały zniszczone i przemieszane. Określenie według numeru wykopu było bowiem elementem pewnym dla 99,6 % zbioru materiałów.

Tabela 1. Statystyka ilości form ceramiki (z wyłączeniem form naczyń) z poszczególnych wykopów.

Lp	Numer wykopu	Fragmenty ceramiki łącznie w tym%	Brzuśce	Wylewy	Ucha fragmenty ze śladami po utraconych uchach	Dna fragmenty przydenne	Zdobnictwo
1	Wykop 1	13 (100%)	10 (76,9%)	1 (7,7%)	0 (0%)	2 (15,4%)	Ornament paznokciowy
2	Wykop 3	2525 (100%)	2419 (95,8%)	72 (2,9%)	11 (0,4%)	23 (0,9%)	Karbowanie wylewu, ornament dołków paznokciowych, linie ryte proste i ukośne, ukośne nacięcia, ornament krokiewkowy, plastyczna guzki i uszka, listwa plastyczna odciski ziarniaka zbóż
3	Wykop 4	2764 (100%)	2557 (92,6%)	150 (5,4%)	17 (0,6%)	40 (1,4%)	Ornament paznokciowy, linie ryte, karbowanie wylewu, ornament jodełkowy, ornament pseudosznurowy, listwa plastyczna, plastyczny guzek
4	Wykop 5	1133 (100%)	1064 (93,9%)	54 (4,8%)	4 (0,4%)	11 (0,9%)	Ornament paznokciowy, linie ryte, linia dołków, karbowanie wylewu, plastyczny guzek, ornament pseudosznurowy i krokiewkowy
5	Wykop 6	1534 (100%)	1418 (92,5%)	83 (5,4%)	16 (1%)	17 (1,1%)	Ornament paznokciowy, linie ryte, plastyczny guzek (guzki), pozioma linia dołków, karbowana listwa plastyczna, linia ukośnych nacięć, ornament krokiewkowy (?)
6	Wykop 7	2464 (100%)	2337 (94,8%)	82 (3,3%)	24 (1%)	21 (0,9%)	Ornament paznokciowy, linia ukośnych nacięć, listwa plastyczna, karbowana listwa plastyczna, plastyczny guzek, pozioma linia dołków, karbowanie wylewu
7	Wykop 8	220 (100%)	211 (95,9%)	7 (3,2 %)	0 (0%)	2 (0,9%)	Listwa plastyczna, ornament paznokciowy
8	Wykop 9	297 (100%)	277 (93,3%)	15 (5,1%)	3 (1%)	2 (0,6%)	Linie ryte, karbowanie wylewu
9	Wykop 10	2 (100%)	2 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	Brak
10	Wykop 11	15 (100%)	15 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	Brak
11	Wykop 12	10 (100%)	10 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	Brak
12	Wykop 13	3430 (100%)	3317 (96,7%)	73 (2,1%)	19 (0,6%)	21 (0,6%)	Linie ryte, ornamentyka paznokciowa, listwa plastyczna, karbowanie wylewu
	Łącznie	14407 (100%)	13637 (94,7%)	537 (3,7%)	94 (0,7%)	139 (0,9%)	

1) Materiały ceramiczne, bez określenia formy naczynia (Ryc. 4), obejmowały łącznie 14458 fragmentów ceramiki, z których 94,7 % stanowiły pozostałości brzuśców, potem wylewów, części przydennych i uch (łącznie ok., 5,3 %). Wśród form, ok. 96% reprezentowało ceramikę średnio- i grubościenną (0,6-1,5 cm.), resztę stanowiły okazy cienkościenne (<0,6 cm.). Zmienność w ilości fragmentów form ceramiki ukazuje Tabela 1.

2) Naczynia gliniane-formy:

a) Dwustożkowate – wyróżniono obecność łącznie 12 okazów, wszystkie były zachowane fragmentarycznie. Jedynie w jednym przypadku zaistniała możliwość uzyskania danych metrycznych naczynia. Pojedyncze formy dwustożkowate wystąpiły w wykopach nr 3, 5 i 13. Najwięcej odnotowano ich w wykopach nr 4 (pięć sztuk) i nr 7 (cztery sztuki). Dwa z okazów, zdobione były ornamentem krokiewkowym, jeden poziomą linią ukośnych nacięć. Jedną z tych form, rekonstruowaną rysunkowo, można łączyć prawdopodobnie z podtypem A2, formy o dłuższej szyjce słabiej zaznaczonej (Ryc. 1 b). Formy ornamentu krokiewkowego, którymi były zdobione naczynia dwustożkowate, były bardzo charakterystyczne dla wczesnej epoki żelaza, na terenach położonych po obydwu stronach ujścia Wisły (por. np. Pietrzak, Podgórski 2005, s. 47, tabl. V; Fudzińska E., Fudziński P. 2013, s. 347, tabl. IX:1). Również do formy typu A2 należy dołączać fragmenty naczynia z wykopu nr 7, okaz ten nie posiadał zdobienia (Ryc. 1 c).

b) Baniaste – wystąpiły fragmenty dwóch naczyń tego typu. Obydwa pochodziły z wykopu nr 7. Ich zdobienie było jednolite, wykonane ornamentem listwy plastycznej, czyli ornamentu występującego częściej na materiałach m.in. w młodszym odcinku trwania kultury pomorskiej (np. Felczak 2007, ryc. 6), zwłaszcza gdy chodziło o naczynia nakrywane misami (Łuka L. J. 1979, s. 147)⁹. Ze względu na ich fragmentaryczność zachowania trudno jednoznacznie przypisać je do określonego podtypu (podgrupy). Zdobienie tych naczyń – listwa plastyczna – jest uniwersalne dla form naczyń podgrup zarówno A, jak i B.

c) Jajowate – reprezentowane przez fragmenty łącznie czternastu naczyń tego typu. Pojedyncze fragmenty form jajowatych znane były z wykopów 5 i 7. Ich większe ilości wystąpiły w wykopach 6 (sześć sztuk), nr 4 (cztery sztuki) i nr 3 (dwie sztuki). Wszystkie były zachowane w stopniu fragmentarycznym. Analizując zdobienia tej grupy naczyń należy wspomnieć, że zdobione były tylko dwa. Jeden z okazów posiadał ornament linii dołków, drugi – karbowany wylew. Zwłaszcza ta druga forma była w okresie wczesnej epoki żelaza bardzo popularna. Okazy jajowate o karbowanym wylewie, nawiązują do form typu C naczyń jajowatych, lub okazów typu 2 i 3 dla opracowania materiałów z cmentarzyska w Nowym Targu (Fudzińska E., Fudziński P.

⁹ Ujęcie takie krytykował J. Podgórski, który uważał, że tego typu formy nie są wyznacznikiem chronologicznym, mogą natomiast być uważane za wyznacznik wpływów kultury łużyckiej na stylistykę kultury pomorskiej (Podgórski 1992, s. 211).

2013, s. 187). Formy tej grupy naczyń (typu C), były popularne na zachód od Wisły, m. in. na terenach Pojezierza Kaszubskiego, gdzie występowały na cmentarzyskach łączonych już z młodszą fazą rozwojową kultury pomorskiej (Kuszevska 1968, s. 92, ryc. 8c; Fudziński M., Fudziński P. 2011, s. 181, ryc. 12).

d) Wazowate. Dwa okazy tego typu były zachowane fragmentarycznie. Obydwa pochodziły z wykopu 3 i nie były zdobione. Ze względu na brak możliwości rekonstrukcji formy nie jest możliwe ich przypisanie do konkretnego podtypu.

e) Kubki, łącznie jedenaście egzemplarzy, wystąpiły w wykopach nr 3 (jedna sztuka), nr 4 (cztery sztuki), nr 5 (trzy sztuki) i 6 (dwie sztuki) oraz jedna sztuka z wykopu nieokreślonego. Dwa naczynia zachowały się w lepszym stanie (Ryc. 1 d-e). Reprezentowały one formę szerokootworowych naczyń z uchem na krawędzi wylewu, o wysokości 4-5 cm, średnicy dna 4-5,5 cm i średnicy otw. 7,5-10 cm. Zaliczyć je można do odmiany naczyń szerokootworowych C. Grupa tych naczyń nawiązuje w swojej formie, m.in. do okazu z Nowego Targu (Fudzińska E., Fudziński P. 2013, s. 449, tabl. CXI:2). Egzemplarze o tej budowie nawiązują także do młodszego typu naczyń, wyróżnionego przez M. Hoffmanna dla południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej i datowanego przez tego badacza jako występującego aż do młodszej części epoki żelaza (Hoffmann 2000, ryc. 41). Zwraca uwagę podobieństwo dwóch okazów ornamentem krokiewkowym, bardzo popularnym w odniesieniu dla tej grupy, w materiałach datowanych na wczesną epokę żelaza (np. Łuka L. J. 1966, s. 473, tabl. XIV d, f; Trzeciński 1997, s. 66, ryc. 9:5; Andrzejowska 2003, s. 163, ryc. 22 c, g).

f) Talerze – stanowiły bardzo dużą grupę zabytków. Sama forma talerza glinianego, nazywanego niekiedy plackiem lub krążkiem glinianym, miała być efektem zapożyczenia od kultury łużyckiej przez ludność kultury pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich (por. np. Antoniewicz 1964, s. 69; Kostrzewski 1966, s. 86). W tej drugiej znane były one m.in. z materiałów z kompleksu osadniczego w Łodygowie, gm. Kisielice (Michalski 1990, s. 141, ryc. 5:7). W materiale zabytkowym z Węgrów można wydzielić ich następujące formy:

- Talerze o prostej krawędzi (typ A – Ryc. 2 a-c), łącznie siedemdziesiąt jeden egzemplarzy. W dużej większości były to okazy bez zdobienia. Ich frekwencja dotyczyła wykopów nr 3 (szesnaście sztuk), nr 4 (jedenaście sztuk), nr 5 (osiem sztuk), nr 6 (dwadzieścia jeden sztuk), nr 7 (dziesięć sztuk), nr 9 (dwie sztuki) i 13 (trzy sztuki). Siedem sztuk (podtyp A1 – 9,9% całości zbioru grupy talerzy typu A), reprezentowało podgrupę form zdobionych na powierzchni ornamentem dołków paznokciowych. Stylistyka ta ma swoje nawiązania, m.in. do materiałów osadniczych z okresu wczesnej epoki żelaza, z tzw. stanowiska B w Nowym Targu (Hoffmann 1999, s. 362, tabl. CLVIII), czy osiedla w Starym Dzierzgoniu (Antoniewicz 1964, s. 51, ryc. 2). Można ją także wiązać z grupą III materiałów z wczesnej epoki żelaza dla terenu południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej, które zestawione są w pracy przez M. Hoffmanna (Hoffmann 2000, ryc. 43).

- Talerze o karbowanej krawędzi (typ B – Ryc. 2 d-e), łącznie czterdzieści siedem sztuk, reprezentujących podtyp o niezdobionej, gładzonej powierzchni. Geografia ich występowania obejmowała pojedyncze znalezisko z wykopu 1, a potem z wykopów nr 13 (sześć sztuk), nr 3, 4 i 5 (po siedem sztuk), nr 6 (dziewięć sztuk), nr 7 (dziesięć sztuk). Formy te, stosunkowo mało zmienne w czasie, reprezentowały interregionalny styl, występując na obiektach osadniczych po obydwu stronach Wisły (np. Hoffmann 1999, s. 350, tabl. CXLVI:19; Bojarski i inni 2001, s. 83, ryc. 6; Kurasiński, Świątosławski, Wojtyła-Janiak 2003, s. 27, ryc.7:9). Wykazują one jednak różnice w stosunku do okazów grupy II talerzy o karbowanym brzegu, wydzielonych dla południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej przez M. Hoffmanna (Hoffmann 2000, ryc. 43), ponieważ w przeciwieństwie do tamtych okazów, nie posiadały zdobień na powierzchni zabytku.

g) Misy – łącznie 110 znalezisk tych bardzo popularnych naczyń, które można klasyfikować według prostego podziału na okazy o prostym brzegu i posiadające wgłębienie pod krawędzią. Te pierwsze, czyli grupę A (pięćdziesiąt jeden sztuk – Ryc. 3 a, b), można dzielić na następujące podtypy:

A1 – okazy bez zdobienia (łącznie 48 sztuk), pochodzące z wykopów nr 1 (dwie sztuki), nr 3 (sześć sztuk), nr 4 (czternaście sztuk), nr 5 (trzy sztuki), nr 6 (jedenaście sztuk), nr 7 (siedem sztuk) i nr 13 (trzy sztuki). Do podgrupy (typ A1A) należy pojedynczy okaz z wykopu nr 1, posiadający uszko przy krawędzi wylewu. Do drugiej podgrupy (typ A1B) – pojedynczy i bez zdobienia okaz z guzkiem przy krawędzi wylewu (wykop nr 6).

A2 – okazy zdobione ornamentem ukośnie rytych kresek po wewnętrznej stronie wylewu, reprezentowane przez dwie sztuki z wykopów nr 1 i 3.

A3 – okaz zdobiony ornamentem paznokciowym, pochodzący z wykopu nr 4.

Grupa B wśród mis (Ryc. 3 c-e): misy z wgłębieniem pod krawędzią (pięćdziesiąt siedem egzemplarzy). W ramach tej grupy można było wyróżnić podtypy:

B1 – okazy bez zdobienia, łącznie pięćdziesiąt pięć egzemplarzy, pochodzące z wykopów nr 1 i 8/9 (po jednej sztuce), nr 9 (dwie sztuki), nr 7 (cztery sztuki), nr 3 i 13 (po pięć sztuk), nr 5 (sześć sztuk), nr 6 (trzydzieści sztuk) i nr 4 (piętnaście sztuk). Wariantem tego podtypu są trzy sztuki z guzkiem przy krawędzi wylewu, bez zdobienia – podtyp B1A (dwa z wykopu nr 4, jeden z wykopu nr 5).

B2 – dwa okazy zdobione ornamentem paznokciowym, pochodzące z wykopu nr 3.

Misy są jedną z podstawowych form naczyń z terenu prawobrzeżnego Powiśla, wchodzących w skład inwentarzy materiałów z cmentarzysk oraz osad. Jako przykład należy podać zestaw materiałów z nekropoli w Nowym Targu (Fudzińska, Fudziński P. 2013, s. 188-189, tam dalsza literatura), Bukowie (Łuka L. J. 1965, s. 5-6) czy osad w Kątkach (Hoffmann 1999, s. 361, tabl. CLVII: 2, 3) i Gościszewie (tamże, s. 348, tabl. CXLIV: 9-13, 14, 16, 18, 20). Misy, jako grupa naczyń, były formą długotrwałą. Okazy z Węgrów nawiązują do typów 1 i 2 wydzielonych w typologii

tych zabytków dla południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej przez M. Hoffmanna (Hoffmann M., 2000, ryc. 40).

h) Naczynia sitowate – łącznie cztery fragmenty form zachowanych fragmentarycznie. Formy te, nazywane niekiedy cedzidlami, to ciekawa grupa zabytków występująca już od okresu epoki brązu (np. Kostrzewski 1958, s. 186, ryc. 141). Rzadko jednak zachowywały się w całości (Łuka L. J. 1965, s. 24, rys. 10). Ich liczne fragmenty były znane z osiedla w Starym Dzierzgoniu (Antoniewicz 1964, s. 70, tabl. XIV: e, f, g, h). Pod względem budowy fragmenty naczyń sitowatych ze schyłku epoki brązu nie wykazują żadnych różnic w stosunku do tych datowanych na okres lateński (np. Fudziński M., Gładkowska-Rzeczycka 2000, s. 67, ryc. 74h).

ZABYTKI WYDZIELONE

PRZEDMIOTY Z GLINY

Wyróżniono obecność dwóch przedmiotów glinianych. Pierwszy to fragment glinianego przesiłika o formie płaskiej. Występowanie tych zabytków było częste na terenie osad na ziemiach Powiśla (Hoffmann 1999, s. 361, tabl. CLVII: 6). Pamiętać jednak należy, że tego typu zabytki należały do form długotrwałych o stosunkowo mało zmiennej formie (Fudzińska, Fudziński P. 2013, s. 185). Znaleźisko poświadczają istnienie wytwórczości tkanin opartej w okresach pradziejowych o len i wełnę, przy wykorzystaniu prostego warsztatu, na którym tkaniny tkano na pionowych krosnach. Do obciążania osnowy używano właśnie takich ciężarków tkackich. Tkactwo, było wówczas wytwórczością znaną w każdym gospodarstwie domowym (Gardawski 1979, s. 267). Z wykopu XIII pozyskano również fragment formy odlewniczej (?). Znaleźiska tej grupy przedmiotów potwierdzają działalność odlewniczą, znaną na terenie Powiśla m.in. z osad w Starym Dzierzgoniu i Tolknicku (Hoffmann 2000, s. 175). Podstawowym kryterium rozróżnienia, czy dany obiekt pełnił funkcję produkcyjną, czy nie, jest obecność właśnie form odlewniczych. Były one odpadami, niekiedy bardzo licznymi (Podgórski 1972, s. 228). Działo się tak, ponieważ proces technologiczny odlewnictwa wymagał użycia trwałych kamiennych form odlewniczych oraz glinianych. Te drugie były wykorzystywane w skomplikowanym procesie. Obejmował on tworzenie woskowego modelu oklejonego gliną, do którego następnie wlewano płynny brąz. Topił on wosk, jednak jego obecność powodowała, że przedmiot nie przywierał do formy. Ostatnim stadium procesu, była konieczność rozbicia całej formy w celu wydobycia gotowego przedmiotu (Gardawski 1979, s. 274-275).

PRZEDMIOTY WYKONANE Z KAMIENIA, BRĄZU I ŻELAZA

Przedmioty kamienne i wapienne (grupa A, C, D) – łącznie szesnaście przedmiotów, w większości form określanych przez autorów badań jako rozcieracze albo gładziki. Pochodziły z wykopów nr 2, 4, i 5 (po jednej sztuce), nr 3 (dwie sztuki), nr 7 (trzy sztuki) i nr 6 (osiem sztuk). Ze względu na ich rozmiar oraz materiał wykonania, część przedmiotów trudno uznać jednak za materiały zabytkowe. Wapien

użyty bowiem do produkcji przedmiotu z wykopu nr 5, to materiał miękki, który stosunkowo szybko uległby degradacji w trakcie używania. Część przedmiotów, np. fragment przedmiotu z wykopu nr 2, to pozostałości rozpadu naturalnych konkrecji kamiennych. Ta grupa przedmiotów, ze względu na swoją mało zmienną formę, również nie może być traktowana jako wyznacznik chronologiczny. Wykorzystanie kamiennych przedmiotów w okresie wczesnej epoki żelaza było powszechne i dotyczyło np. kamiennych rozcieraczy i gładzików (np. Hoffmann 1999, s. 285, tabl. LXXXI:11), także produkcji żaren kamiennych (por. np. Gardawski 1979, s. 270). Należy zakładać, że wytwórczość opierała się na materiale wyszukiwanym lokalnie na powierzchni, jak i obróbce większych konkrecji kamiennych pozyskiwanych z warstw kamiennonośnych. Dobrym przykładem w tym drugim przypadku było np. opisywane cmentarzysko w Zaworach założone w pobliżu warstwy dostarczającej materiału do budowy konstrukcji grobowych (Fudziński M., Rożnowski 1997, s. 53, ryc. 57).

Przedmioty brązowe – łącznie siedem sztuk przedmiotów pozyskanych z wykopów nr ? (jedna sztuka), nr 3 (dwie sztuki), nr 4 (cztery sztuki). Wśród nich wymienić należy fragment kolca szpili pozbawionej główki z wykopu nr IV. O jej formie trudno powiedzieć coś więcej, zwracał natomiast uwagę rozmiar jej kolca osiągający długość ok. 17 cm. Drugim zabytkiem był fragment bransolety (?) wykonanej z pręta brązowego. Forma tego zabytku nawiązuje do okazów ze skarbu z Ostródy (Hoffmann 1999, s. 276, tabl. LXXII:7) (Ryc. 5). Ze stanowiska (brak określenia miejsca znalezienia) pochodziły też brązowe szczypce (Ryc. 6) o formie z niewyodrębnionym uchwytem, nawiązujące do okazu odkrytego przez G. Ossowskiego w grobach kurhanowych z Bukowa, gm. Stary Targ (Ossowski 1879, tabl. IIIA:14). Obiekty te, datowane przez importowaną klamrę do pasa, o powiązaniach z kulturą celtycką, należy wiązać z okresem lateńskim (Megaw 2005, s. 259, 276; Fudziński P. 2011, s. 50).

Przedmioty z żelaza – reprezentowane przez żelazną szpilę z łabędzią szyjką z wykopu nr VII (Ryc. 7). Jej obecność jest zaskakująca, gdyż to typowy zabytek inwentarza grobowego okresu wczesnej epoki żelaza (np. Fudzińska E., Fudziński P. 2013, s. 353, tabl. XV:4). Najwcześniejsze szpile z łabędzią szyjką na terenach na zachód od Wisły pojawiły się w okresie Ha C, w końcowych zespołach grupy kaszubskiej kultury łużyckiej (Górska-Grabarczyk 2001, s. 173-186, ryc. 7:2). Występowały one także w zespołach jednoznacznie kojarzonych już z materiałami fazy wielkowiejskiej (Łuka L. J. 1966, s. 57; Andrzejowska 2004, s. 262, ryc. 13; Krzysiak 2005, s. 261, ryc. 25-27). Ich bardzo szerokie występowanie sięgało aż na Pomorze Zachodnie i za rzekę Odrę (Wesołowski 1958, s. 109, ryc. 5d). Na terenach na wschód od Wisły forma ta jest więc typowo związana z okresem halszackim (Hoffmann 1999, s. 206, tabl. II:12) i w niezmienionej formie spotykamy ją w okresie lateńskim (tamże, s. 213, tabl. IX:14). Pojawienie się tego rodzaju szpil dalej na wschód np. na Sambii (np. Dąbrowski 1968, tabl. XIX:10), było związane z wpływami rozwijającej się kultury pomorskiej z terenu Pomorza (Gedl 2004, s. 212).

PODSUMOWANIE ANALIZY MATERIAŁÓW ZABYTKOWYCH Z OKRESU WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA Z OBIEKTU W WĘGRACH

Analizę materiału zabytkowego z obiektu w Węgrach, w świetle założeń metodycznych przedstawionych na jej wstępie, można uznać za udaną. W materiale ceramicznym udało się wyróżnić obecność niemal wszystkich zakładanych typów za wyjątkiem jedynie naczyń o formie beczułkowatej i kulistej. Te specyficzne zabytki nie występowały jednak wszędzie w jednorakim nasyceniu, ich specyfika raczej dotyczyła pojedynczych stanowisk, a nie ich grup (por. Fudziński M., Fudziński P. 2011, s. 185).

Współwystępowanie form ceramiki i zabytków metalowych (wartości liczbowe wyróżnionych typów) przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Współwystępowanie form ceramiki i zabytków metalowych w obrębie poszczególnych wykopów. Najwyższe wartości liczbowe wyróżnionych typów pogrubione.

Formy/Numery wykopów	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	?
Dwustożkowate	0	0	1	5	1	0	4	0	0	1	0
Baniaste	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0
Jajowate	0	0	2	4	1	6	1	0	0	0	0
Wazowate	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Kubki	0	0	1	4	3	2	0	0	0	0	1
Talerze grupa A	0	0	16	11	8	21	10	0	2	3	0
Talerze grupa B	1	0	7	7	7	9	10	0	0	6	0
Misy grupa A	3	0	6	14	3	12	7	0	0	3	0
Misy grupa B	1	0	7	17	7	13	4	1	3	5	0
Naczynia sitowate	1	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0
Forma odlewnicza	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Przęslik gliniany	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Przedmioty kamienne	0	1	2	1	1	8	3	0	0	0	0
Przedmioty żelazne	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Przedmioty brązowe	0	0	2	4	0	0	0	0	0	0	1

Analiza form współwystępowania zabytków wykazuje pewne prawidłowości, które można ująć w sposób następujący (ryc. 8):

- Wykopy nr 4, 6, 7 wyznaczają, zakres właściwego osadnictwa, związanego z własną wytwórczością (liczne przedmioty kamienne) i ze strefą zamieszkania.
- Kres osadnictwa wyznacza wykop nr 3 i bardziej na zachód położony wykop nr 13. Fakt znalezienia tam fragmentu formy odlewniczej wskazuje na możliwość lokowania produkcyjnej części osady. Potwierdza to duża ilość odkrytych tam obiektów w typie jam i palenisk.

- c) Wykopy nr 1 i 2 wyznaczają zakres penetracji osadnictwa z okresu wczesnej epoki żelaza w kierunku zachodnim, bardzo ciekawe było natomiast odnalezienie nielicznych fragmentów ceramiki z okresu wczesnej epoki w wykopie nr 9 położonym w oddaleniu od pozostałych.
- d) Otwartym pozostaje pytanie, czy osadnictwo okresu wczesnej epoki żelaza na obiekcie w Węgrach było fortyfikowane. Stwierdzenie tego faktu wobec dużego przekształcenia tego miejsca na potrzeby osadnictwa średniowiecznego może napotkać na poważne trudności.

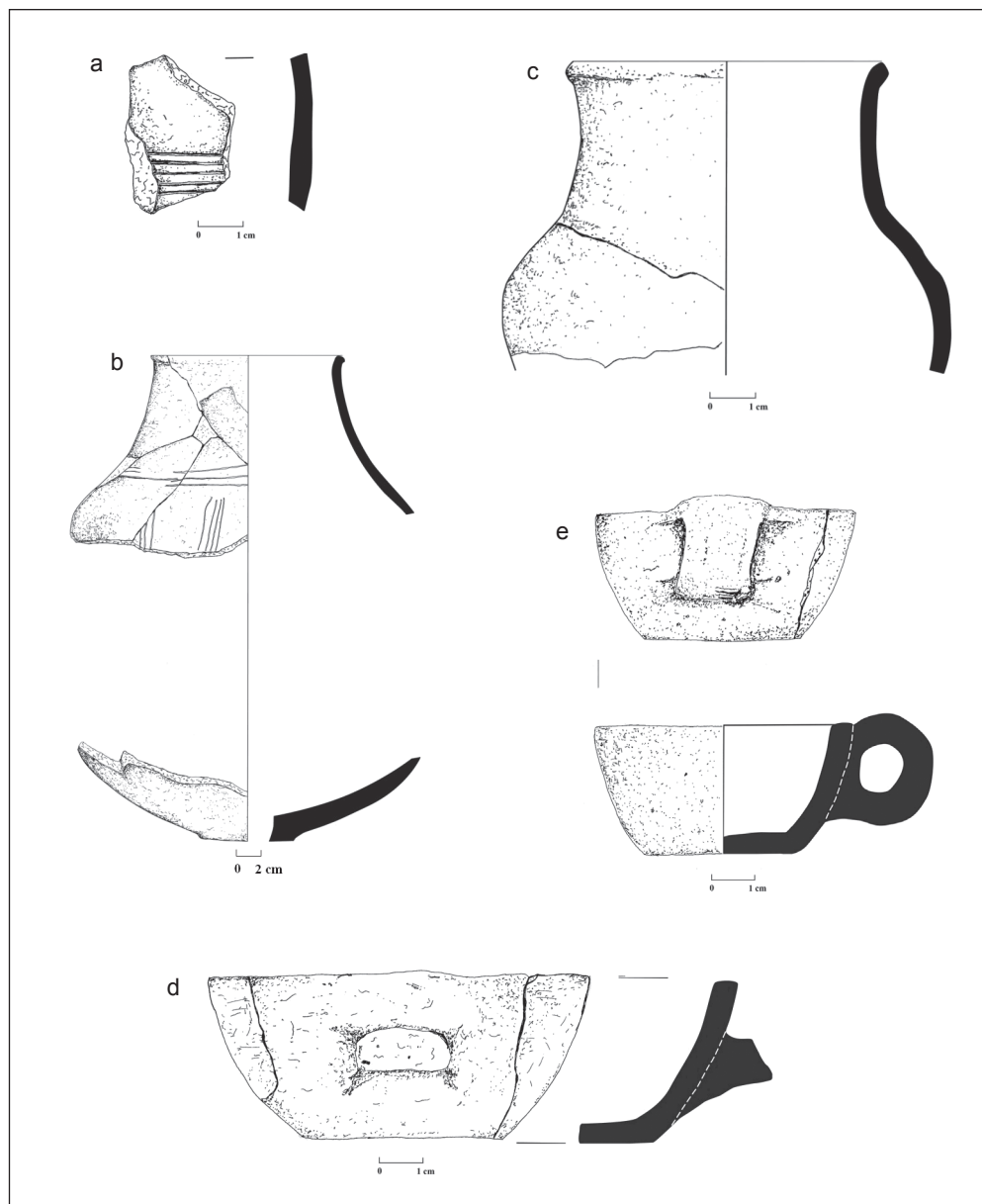
Chronologia pradziejowego osadnictwa obiektu w Węgrach.

Poza pojedynczymi materiałami określonymi jako neolityczne lub z wczesnej fazy epoki brązu, większość materiałów pradziejowych z obiektu w Węgrach datować można na okres wczesnej epoki żelaza. Ich chronologię można zamknąć w fazie II wg M. Hoffmanna, określonej przez tego badacza dla obszarów południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej (Hoffmann 1999, s. 7). Starsze elementy wyznacza obecność zdobienia (np. krokiewkowego) czy form dwustożkowatych oraz części kubków. Młodsze to m.in. karbowanie wylewu naczyń, obecność listw plastycznych, także często karbowanych, czy obecność ogólnie form jajowatych i baniastych. Nadmienić należy, że kres ten na terenach najbliższego sąsiedztwa Wisły, wiązać można było z wpływami i obecnością rozwijającej się kultury pomorskiej, której granica z obszarem kultury kurhanów zachodniobałtyjskich może być wyznaczana na linii Elbląg-Dzierżgoń (Bukowski 2007, s. 133). Jedynym śladem wpływów tej drugiej jednostki był odkryty w wykopie IV, silnie zniszczony fragment ucha brzuśca naczynia z tzw. uchem wielokrotnym (np. Okulicz 1970, s. 246, tabl. XV).

ZAKOŃCZENIE

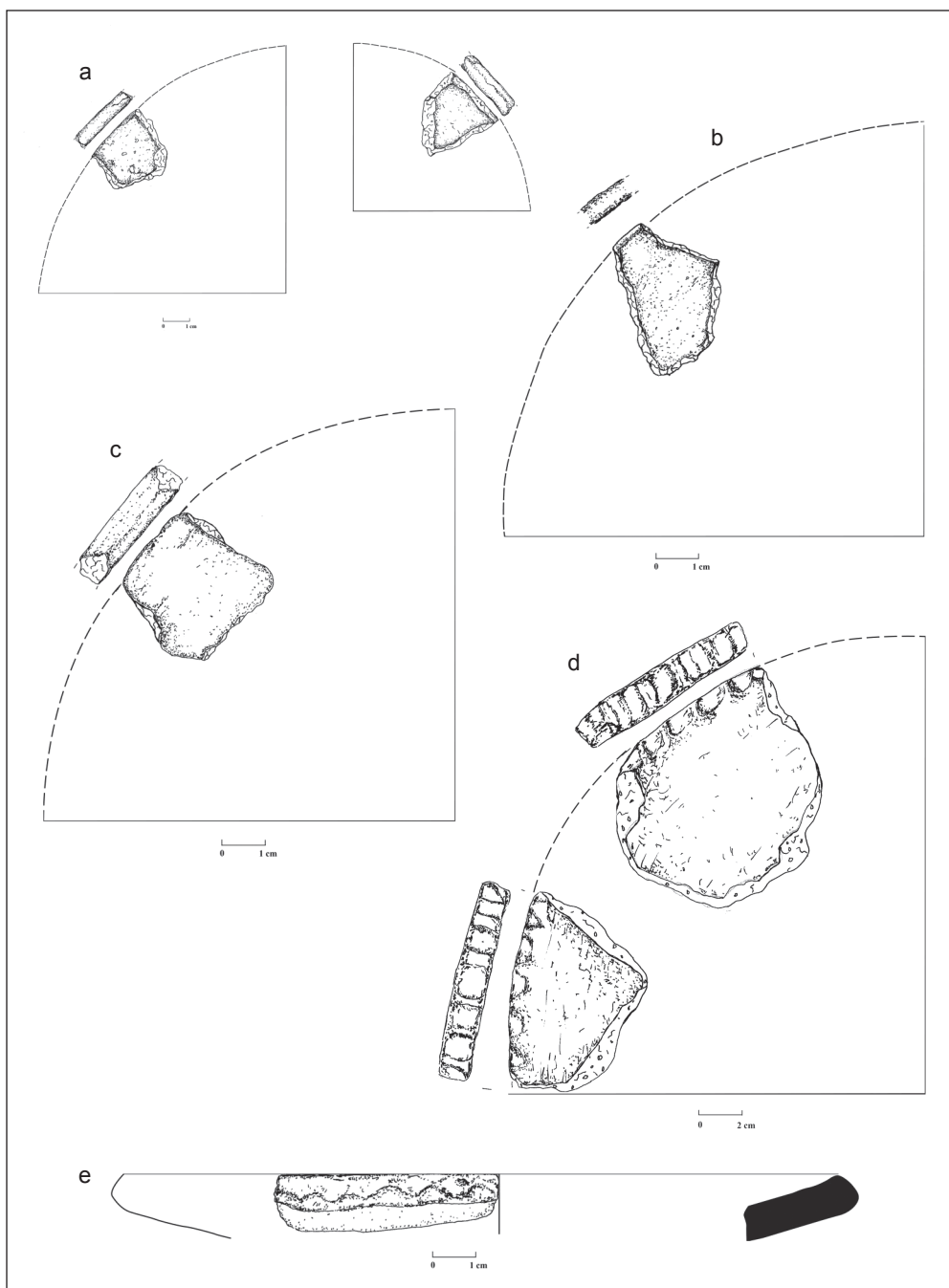
Pogłębione studia mikroregionalne oparte o analizę sieci osadniczych powinny być nadal kontynuowane na terenie Powiśla. Teren charakteryzuje duży potencjał źródeł, które wykorzystane mogą odpowiedzieć na wiele pytań badawczych. O tym, że przeszłość Powiśla nie jest historią zamkniętą mogą świadczyć także nowe odkrycia, w tym także na terenie mikroregionu osadniczego Węgry-Sztum (Fudziński P., Wiloch-Kozłowska 2014, w druku). Jest to więc wyzwanie na następne lata.

Adres autora:
dr Piotr Fudziński
Tczew

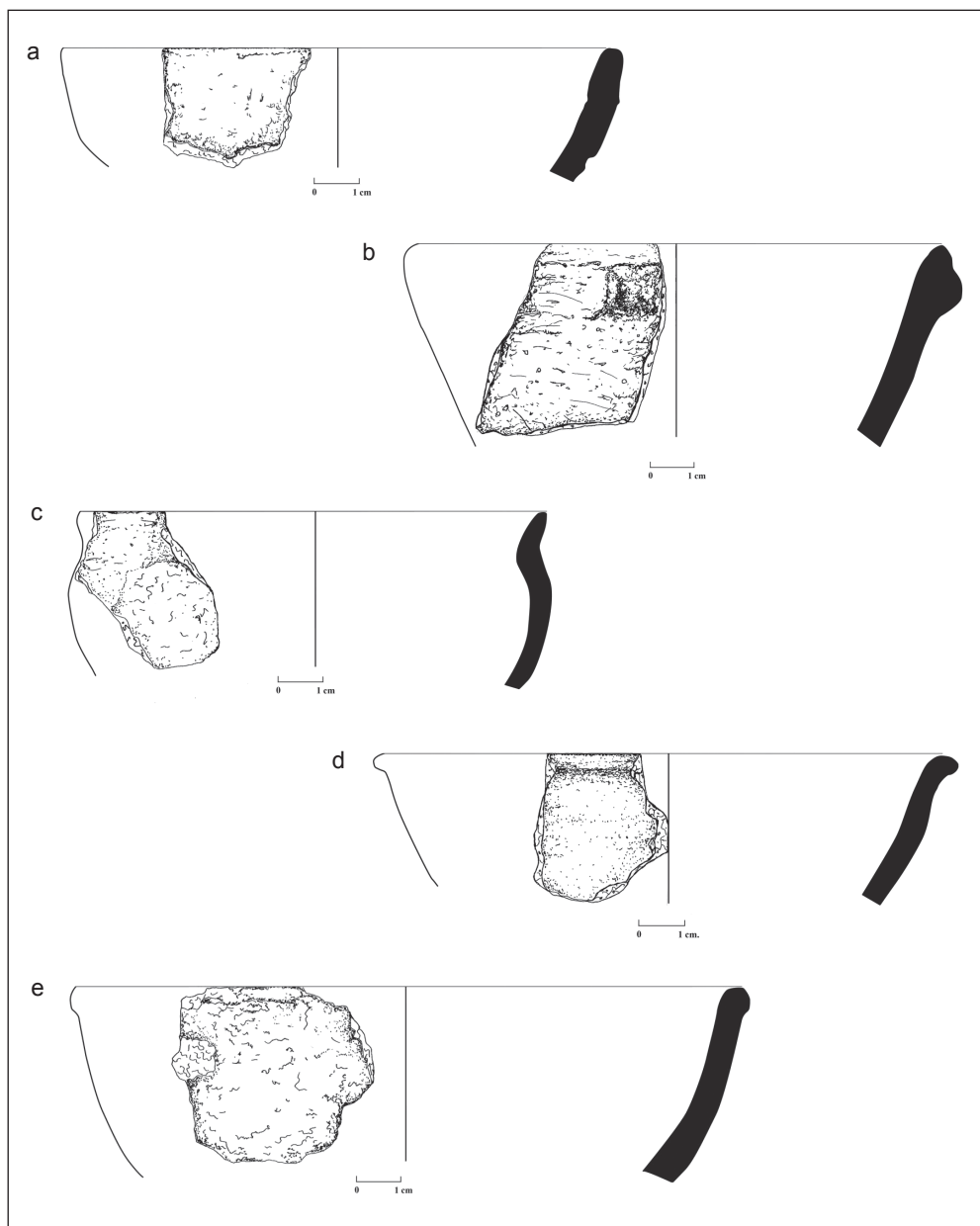
Ryc. 1. a – Materiał zabytkowy z okresu epoki brązu; b – Forma dwustożkowata, zdobiona ornamentem krokiewkowym (podtyp A 2); c – Forma dwustożkowata, odmiana A2 (?); d-e – Kubki pozyskane ze stanowiska w Węgrach.

Fig. 1. a – The archaeological material from the Bronze Age; b – Biconical form with rafter-shaped decoration (subtype A 2); c – Biconical form, variant A2 (?); d-e – Mugs obtained from the site in Węgry.

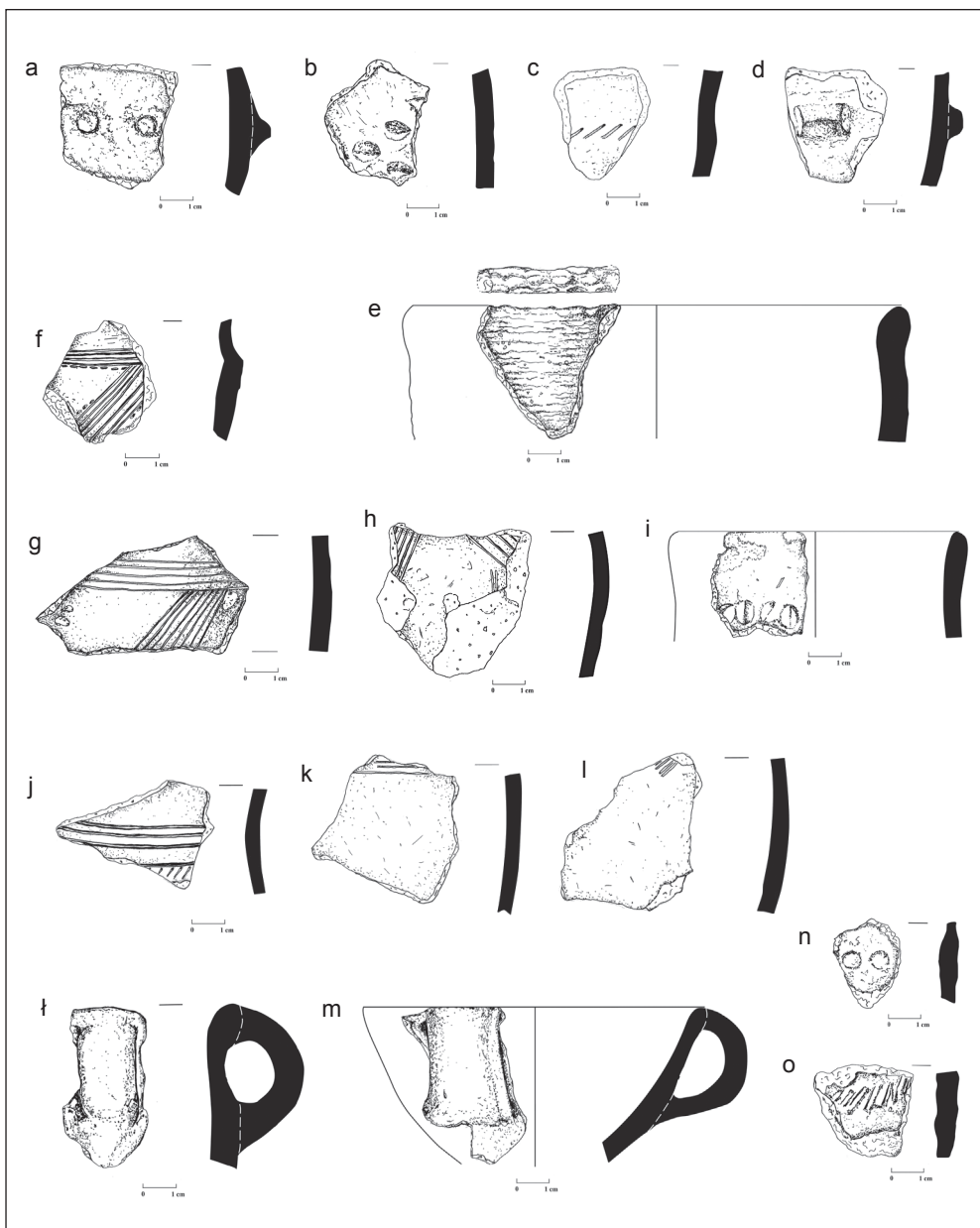
Ryc. 2. a-c – Talerze o prostej krawędzi typu A; d-e – Talerze o prostej krawędzi typu B.

Fig. 2. a-c – Plates with straight rim type A; d-e – Plates with straight rim type B.

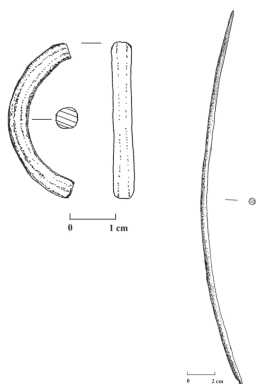
Ryc. 3. a – Misa o prostej krawędzi typu A; b – Fragment misy z guzkiem przy krawędzi wylewu, podtyp A1B; c-e – Fragmenty mis podtyp B.

Fig. 3. a – Bowl with straight rim type A; b – Fragment of bowl with knob at the rim's edge, subtype A1B; c-e – Fragments of bowls subtype B.

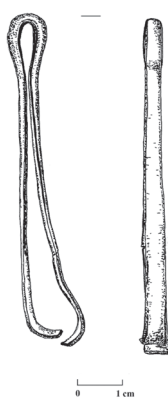
Ryc.4 Przykład zdobnictwa form ceramiki z obiektu w Węgrach – ornamentyka rytych linii, plastycznych guzków, krokiewkowa oraz karbowanie wylewu.

Fig. 4. Example of pottery forms decoration from the site in Węgry – engraved lines, applied knobs, rafter-shaped decoration and corrugated rim.

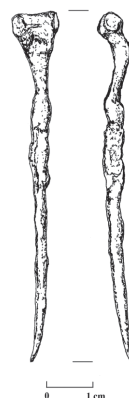
Ryc. 5. Fragment bransolety i kolca szpili brązowej.

Fig. 5. Fragment of bronze bracelet and pin's stem.

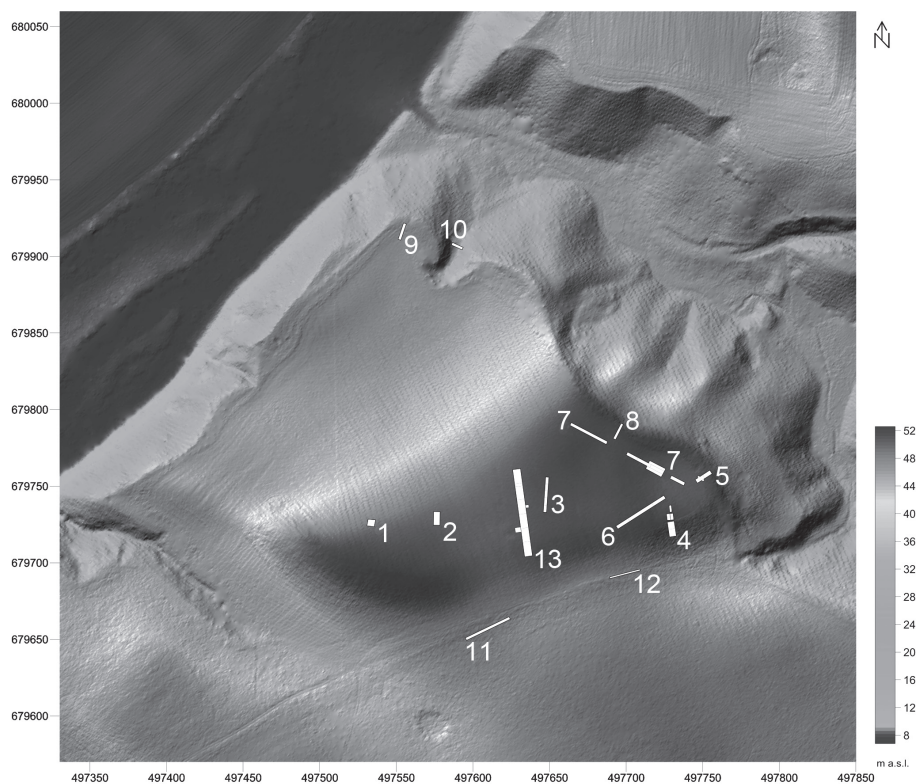
Ryc. 6. Szczypce brązowe.

Fig. 6. Bronze tongs.

Ryc. 7. Żelazna szpila z łabędzią szyjką.

Fig. 7. Iron swan's neck pin.

Ryc. 8. Plan sytuacyjny wykopów, założonych w trakcie badań grodziska w Węgrach.

Fig. 8. Plan of trenches on the stronghold in Węgry.

BIBLIOGRAFIA

Andrzejowska M.

- 2003 *Cmentarzysko fazy wielkowiejskiej na stan. I we Władysławowie-Chłapowie, woj. Pomorskie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LVI, s. 145-188.
- 2004 *Cmentarzysko w Wielkiej Wsi i Swarzewie w świetle kartoteki Carla-Axela Moberga*, „Pruthenia Antiqua”, t. I, s. 227-273.

Antoniewicz J.

- 1964 *Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach*, „Światowit”, t. XXV, s. 5-211.

Bojarski J., Bokiniec E., Chudziak W., Gackowski J., Kukawka S.

- 2001 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych, przeprowadzonych na trasie budowy autostrady A-1, na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego*, [w:] *Raport 1996-1999 – wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy Autostrad w Polsce za lata 1996-1999*, Warszawa, s. 49-78.

Bukowski Z.

- 2007 *Żuławy i Powiśle we wczesnej epoce żelaza (tezy referatu)*, [w:] *Aktualne problemy kultury łużyckiej*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 131-139.

Dąbrowski J.

- 1968 *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Felczak O.

- 2007 *Cmentarzysko ciałopalne kultury grobów kloszowych w Barłoźnie, gm. Skórcz, stanowisko 9c. Część I – opracowanie archeologiczne*, [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, red. G. Nawrońska, Elbląg, s. 93-111.

Fudzińska E., Fudziński P. (red.)

- 2013 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu, stan. 6, gm. Stary Targ*, Malbork

Fudziński M., Fudziński P.

- 2011 *Przemiany kulturowe w schyłkowej fazie kultury pomorskiej i w początkach kultury oksywskiej na Pojezierzu Kaszubskim – mikroregionie Wielkich Jezior Kaszubskich*, [w:] *Między kulturą pomorską a oksywską, przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 173-193.

Fudziński M., Gładkowska-Rzeczycka J.

- 2000 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Rątach, gm. Somonino*, Gdańsk.

Fudziński M., Rożnowski F.

- 1997 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Zaworach, gm. Chmielno*, Gdańsk.

Fudziński P.

- 2011 *Kultura pomorska na Pojezierzu Starogardzkim*, Gdańsk.

- Fudziński P., Wiloch-Kozłowska R.
w druku *Osadnictwo z wczesnej epoki żelaza na stanowisku w Konieczwaldzie, gm. Sztum – badania 2014*, III Pomorska Sesja Sprawozdawcza.
- Gardawski A.
1979 *Zagadnienia wytwórczości*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV, Wrocław-Warszawa- Kraków-Gdańsk, s. 257-279.
- Gedl M.
2004 *Wpływy halsztackie w strefie wschodniobałtyckiej*, „Pruthenia Antiqua”, t. I, s. 211-217.
- Górska-Grabarczyk B.
2001 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Łęgu-Kolonii, stan. 20, gm. Czersk, woj. pomorskie. Trzeci sezon badań*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, t. VII, s. 173-186.
- Grabarczyk T.
2003 *Działalność archeologiczna Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku do 1880 roku*, [w:] *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. I, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 9-15.
- Hafka M.
1987 *Mikroregion osadniczy Węgry-Gościszewo-Malbork w świetle kilkunastoletnich obserwacji terenowych*, [w:] *Badania archeologiczne w województwie elbląskim w latach 1980-1983*, Gdańsk, s. 27-43.
2010 *Zamki krzyżackie Dzierżgoń-Przezmark-Sztum, szkice z dziejów*, Gdańsk.
- Hoffmann M.
1999 *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- Kostrzewski J.
1958 *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań.
1966 *Pradzieje Pomorza*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Krzysiak A.
2005 *Wyniki badań cmentarzyska fazy wielkowiejskiej przeprowadzonych w latach 2001-2003 w Dąbrównie, gm. Potęgowo*, [w:] *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, vol. I, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 249-267.
- Kurasiński T., Świętosławski W., Wojtyła-Janiak J.
2003 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych stanowiska Nowy Dwór, stanowisko nr 7, (na linii autostrady A-1 nr 58), gm. Pelplin, woj. pomorskie w 2000 r.*, [w:] *Raport 2000 – wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000*, Warszawa, s. 20-29.
- Kuszeńska E.
1968 *Cmentarzysko kultury wschodniopomorskiej w Lubaniu, pow. Kościerzyna*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XIX, s. 85-95.

- Lissauer A.
1887 *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreußen*, Leipzig.
- Łęga W.
1953 *Żuławy Gdańsko-Malborskie w świetle wykopalisk*, „Przegląd Archeologiczny” t. IX, z. 2, s. 287-302.
- Łuka A.
1965 *Działalność Muzeum Archeologicznego w Gdańsku w latach 1953-1963*, „Pomorania Antiqua”, s. 9-51.
- Łuka L. J.
1965 *Osadnictwo kultury pomorskiej na prawobrzeżnym dolnym Powiślu i na Wysoczyźnie Elbląskiej*, „Rocznik Elbląski”, t. 3, s. 3-51.
1966 *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk.
1979 *Kultura wejherowsko-krotoszyńska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV, Wrocław-Warszawa- Kraków-Gdańsk, s. 147-169.
- Megaw V.
2005 *Notes on two Belt-Plates of Early La Tene Type from Northern Poland*, „Pomorania Antiqua”, t. XX, s. 257-277.
- Michalski J.
1990 *Osadnictwo pogranicza kultur: łżyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie*, [w:] *Problemy kultury łżyckiej na Pomorzu*, red. T. Malinowski, Słupsk, s. 133-147.
- Okulicz Ł.
1970 *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Ossowski G.
1879 *Prusy Królewskie*, Kraków.
- Pawłowski A.
1987 *Dotychczasowe wyniki zdjęcia archeologicznego województwa elbląskiego oraz wnioski badawcze i konserwatorskie z nich płynące*, [w:] *Badania archeologiczne w województwie elbląskim w latach 1980-1983*, red. A. Pawłowski, Malbork, s. 7-27.
- Pietrzak M., Podgórski J.
2005 *Chłapowo 2 pow. pucki, woj. pomorskie. Cmentarzysko fazy wielkowiejskiej, kultury pomorskiej*, Gdańsk.
- Podgórski J.
1972 *Tymczasowe wyniki badań wykopaliskowych, prowadzonych w 1969 roku na stanowisku 3 w Juszkowie w powiecie gdańskim*, „Pomorania Antiqua”, t. IV, s. 205-235.
1992 *Fazy cmentarzysk kultury łżyckiej i pomorskiej na Pomorzu Wschodnim*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 199-214.

Strobin A.

2011 *Ceramika naczyniowa kultury oksywskiej*, Gdańsk.

Szymańska A.

1968 *Osada neolityczna w Lichnowych powiat Malbork*, „Pomorania Antiqua”, t. II, s. 177-189.

Teska M.

2011 *Osadnictwo kultury oksywskiej na prawobrzeżnym dolnym Powiślu w świetle materiałów Waldemara Heyma ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Kwidzynie*, [w:] *Między kulturą pomorską a oksywską, przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 193-203.

Trzciński M.

1997 *Cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza w Gockowicach, gm. Chojnice, woj. bydgoskie*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, t. III, s. 43-66.

Wesołowski S.

1958 *Halsztacki skarb w Grünz pow. Pasewlk*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. IV, s. 105-131.

Żórawska A.

2005 *Materiały kultury wielbarskiej ze zbiorów Muzeum w Kwidzynie*, „Pomorania Antiqua”, t. XX, s. 277-309.

2005a *Wielokulturowe cmentarzysko w Starym Targu w świetle dotychczasowych publikacji, archiwów i ocalałych materiałów*, „Wiadomości Archeologiczne”, vol. LVII, s. 111-177.

PIOTR FUDZIŃSKI

NEOLITHIC, BRONZE AGE AND EARLY IRON AGE MATERIALS FROM EXCAVATIONS IN WĘGRY, SZTUM COMMUNE, SITE 1

SUMMARY

In prehistoric archaeology of areas adjacent in east to the lower Vistula River there are many periods in which this territory was under influence from east and west. Such a time for this area was the Early Iron Age period. On the one hand, the influence of the Pomeranian culture, the largest prehistoric culture of Poland in the Early Iron Age, have indicated the western impact. Quite the opposite direction was marked by influence of

the Western Baltic Burial Mounds culture, associated with a settlement concentration located to the east from the line Elbląg - Dzierzgoń - Susz - Iława.

Excavations were carried out on the stronghold in Węgry in the years 1962-1968, and again in 1985 and 1988. Initially, the work was carried out by the Museum of Archaeology in Gdańsk and the Malbork Castle Museum, and their participants were M. Haftka and B. Wiącek. Excavations in 1985 and 1988 were carried out exclusively by the Malbork Castle Museum under M. Haftka's direction. The excavations have been frequently mentioned in the literature (e.g. Haftka 1987, p. 38; 2010, pp. 15-16; Pawłowski 1987, p. 22).

A two segments stronghold, fortified by ramparts with a height up to 18 metres in places, was considered the administrative centre of the settlement complex Węgry - Malbork - Wielbark (Haftka 2010, p. 14). It should also be noted that in the course of excavations a large amount of archaeological material was acquired, which was related, above all, to the Early Iron Age period, indicating earlier intensive settlement in this place. While the richness of medieval material, from the beginning indicating an important role of this site, has been described many times (Fudzińska E. and Fudziński P. 2013, p. 13), the prehistoric one was usually mentioned rather laconic and very briefly. This publication fills this gap.

The analysis of settlement from the Early Iron Age from the Lower Vistula River area, and especially the Malbork - Sztum - Stary Targ micro-region, indicates the existence of a rich settlement network, which was already studied from the 19th century. It was a period of increased interest in the subject of so-called antiquity and attempts to rescue and organize this heritage (Grabarczyk 2003, p. 9). The era of archaeology of this part of Poland as early as in the 20th century was definitely associated with Waldemar Heym. He was, amongst others, the supervisor of the Regional Museum in Kwidzyn and conducted numerous works in the Lower Vistula River area. Advanced work in the Lower Vistula River area was interrupted by the Second World War, resulting in destruction of a large amount of artefacts and documentation from excavations stored in Malbork and Kwidzyn (survived few collections and part of archive documentation - Łuka A., 1965, pp. 16-17). After World War II the area in question has been protected by the Department of Archaeology of the Pomeranian Museum, created in 1952. Formation of the Malbork Castle Museum started in 1961 a new phase of archaeological research in the discussed area. Within the newly created museum institution, was established the archaeological department which duties and tasks gradually widened.

In the description of the material in the part of the sources analysis were applied descriptive standards and terminology developed by the Gdańsk centre in studies on archaeological materials from the Early Iron Age. In cases of vessels or their fragments possible to define in terms of form, was used the methodology, where the basis of determination of functional groups were width and height indicators as well as details of construction of bottom part, belly and rim of a given vessel. In the analysis the fol-

lowing values were used: height (a), base diameter (b), rim diameter (c), or relative diameter (d). This analysis was supported by results obtained in the course of long-term research in the Gdańsk centre defined as a result of work of L. J. Łuka (e.g. Łuka L. J., 1966), and developed in detail by M. Fudziński and P. Fudziński (Fudziński M. and Fudziński P. 2011) and P. Fudziński (Fudziński P. 2011), with the support of findings for materials from the south-eastern zone of the Baltic Sea, collected by M. Hoffmann (Hoffmann 2000).

During the analysis, it was found that the oldest materials obtained from the stronghold can be dated to the Neolithic and the Bronze Age. No archaeological features, however, were found on the site in Węgry, which could be associated with these periods. They were only separated finds of three pottery fragments from trenches No. IV, VII and XIII.

As belonging to the Early Iron Age should be considered 15 features in total. These were mainly pits and hearths. Geography of this settlements is uneven, because nine features (60%) were discovered in the ward (trenches III and XIII, located not far from each other), while five of them (approximately 33%), in trench No. VI, cutting the stronghold and ward's ramparts in the south-west part. The features, in the majority with a diameter of 0.45-0.95 m, did not exceed a depth of 0.7 m. There were pits and less frequent hearths, in one case (trench No. III) it was a cluster of stones.

The basic group of artefacts from the Early Iron Age, acquired from the site in Węgry, was handmade pottery. The other artefacts, 24 specimens in total, consisted for only approximately 0.1% of finds. From trenches were acquired 14458 pottery fragments. Amongst the pottery forms were distinguished: biconical, spherical, ovoid, vase-shaped, mugs, plates, bowls and strainers. To clay items belonged fragments of a spindle whorl and a mould. Stone artefacts are sixteen specimens, mostly forms defined by the study authors as grinders or smoothers. Bronze products were represented by seven items from trench No. ? (1 specimen), III (2 specimens), IV (4 specimens). Amongst them attracted attention presence of pin's stem fragment devoid of head from trench No. IV. It is difficult to determine its form, but its stem reaches length of approximately 17 cm. There was also found a fragment of bracelet (?) made of bronze rod. Of iron was made a swan's neck pin from trench No. VII.

Apart from scarce materials determined as Neolithic or from the early phase of the Bronze Age, the majority of prehistoric material from site in Węgry can be dated to the Early Iron Age. Their chronology can be closed in phase II after M. Hoffmann, formulated by this researcher for areas of the south-eastern zone of the Baltic Sea (Hoffmann 1999, p. 7). Older elements are determined by presence of decoration (e.g. rafter-shaped one), or biconical forms and fragments of mugs. Younger elements are, amongst others, rims' corrugation, presence of applied cordon (also often corrugated), or presence of generally ovoid and spherical forms. It should be noted that this period in the areas nearest to the Vistula River could be associated with influence and presence of the developing Pomeranian culture, which border with the Western Baltic Burial Mounds culture area can be determined along the Elbląg-Dzierżgoń line (Bukowski 2007, p. 133).